

Юшкевич Ю. С. Теоретико-методологічні засади дослідження морально-етичних цінностей / Ю. С. Юшкевич // Наукове пізнання : методологія та технологія. – 2012. – №2 (29). – С. 152–157.

УДК: 130.3:141.7:179

Юшкевич Ю. С.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті аналізуються морально-етичні цінності в їх взаємозв'язку з іншими структурними компонентами моралі. Автором обґрунтовується визначальна роль морально-етичних цінностей у формуванні високоморальної особистості і пропонуються деякі методологічні підходи для подальшого дослідження цієї проблеми.

Ключові слова: етика, мораль, моральність, моральна практика, моральна свідомість, морально-етичні цінності.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ МОРАЛЬНО-ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ

В статье анализируются морально-этические ценности в их взаимосвязи с другими структурными компонентами морали. Автором обосновывается определяющая роль морально-этических ценностей в формировании высокоморальной личности и предлагаются некоторые методологические подходы для дальнейшего исследования этой проблемы.

Ключевые слова: этика, мораль, моральность, моральная практика, моральное сознание, морально-этические ценности.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL GROUNDS OF RESEARCH OF THE MORAL AND ETHICAL VALUES

The article analyzes the moral and ethical values in their interconnections to other structural components of morality. The author substantiates determining role of

moral and ethical values in the formation of highly moral personality, and proposes some methodological approaches for further study of the problem.

Key words: *ethics, moral, morality, moral practice, moral consciousness, moral and ethics values.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження феномену морально-етичних цінностей, як складової моралі, полягає в тому, що для сучасного українського суспільства єдиною парадигмою розвитку може бути лише орієнтація на гуманізм та людиноцентризм, що, у свою чергу, потребує формування високоморальної, добродесної особистості. Добродесної в «гегелівському» розумінні, який наділяв такою характеристикою лише ту людину, вчинок якої здійснений згідно моралі, але лише за умови внутрішньої потреби у цьому. Як відомо, Альберт Ейнштейн, розглядаючи прагнення до моральності в якості найважливішого з людських зусиль, котре надає краси та гідності нашому життю і від якого залежить внутрішня стійкість і навіть наше існування, вважав його формування головним завданням освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному науковому дискурсі існує багато праць як вітчизняних (Є. Р. Борінштейн, М. Бургін, П. С. Гуревич, М. Зотов, А. І. Кавалеров, Л. Карпинський, В. Кузнецов, С. Кучинський, Н. Малиновська, Т. Перерва, М. Сєдов, Ю. Смоленцев, В. Соколов, М. Ф. Цибра, С. Шардаков) так і зарубіжних (Ф. Бенедикт, Д. Гілеспі, Н. Кантріл, К. Клакхон, М. Мід, Г. Олпорт, Т. Парсонс, М. Рокич) науковців, в яких аналізуються морально-етичні цінності.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. На нашу думку, недостатньо досліджена і обґрунтована визначальна роль морально-етичних цінностей в системі моралі та їх вплив на процес формування високоморальної особистості, а також чинників, що його детермінують.

Формулювання завдань та цілей статті. *Метою* даної статті є, по-перше, дослідження морально-етичних цінностей в їх взаємозв'язку з іншими

структурними елементами моралі; по-друге, визначення категоріального апарату та методів, які є необхідними при розгляді цього феномену.

Вищезазначена мета обумовила постановку наступних *завдань*:

- проаналізувати структурні елементи моралі як форми суспільної свідомості та визначити місце морально-етичних цінностей серед них;
- розкрити зміст понять «етика», «мораль», «моральність» та обґрунтувати використання терміну «морально-етичні цінності» при подальшому дослідженні аксіосфери моралі;
- визначити методологічні особливості подальшого дослідження морально-етичних цінностей.

Об'єкт дослідження – морально-етичні цінності. *Предмет дослідження* – теоретико-методологічні засади дослідження феномену морально-етичних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж переходити до аналізу саме поняття морально-етичних цінностей, слід визначитися щодо вживання у нашому дослідженні таких термінів як «етика», «мораль», «моральність». Термін «етичний» був запроваджений давньогрецьким філософом Аристотелем, котрий утворив його від слова «етос» (грецьке *ēthos* – характер) і позначив ним якості людини, охарактеризовані ним як добродійності. Їх сукупність та науку про них він назвав «етика». Цицерон, у свою чергу, при перекладі аристотелівського поняття «етичний» з грецької латинською сконструював термін «*moralis*» – «моральний», від латинського «*mos*» (*mores*) – характер, темперамент, звичай. Таким чином, запропоноване ним поняття «моральна філософія» він ототожнював саме з тією областю знання, яку Аристотель назвав «етика»; сам же термін «*moralitas*» («мораль») виник дещо пізніше – у IV столітті н.е. Отже, у первинному значенні ці обидва слова – і етика, і мораль – мали один і той же смисл. Але з часом, у процесі розвитку культури, ці терміни починають набувати різного змісту: етику вже визначають як відповідну галузь знання, науку, а мораль стає предметом її вивчення [2, с. 9-11].

У сучасних європейських мовах використовуються обидва ці терміни, але в деяких з них виникають спеціальні слова для позначення цих різних смислів. Так, у російській мові, поруч з термінами «етика» та «мораль», було запроваджено поняття «нравственность», а у німецькій – «Sittlichkeit». Слід зазначити, що деякі російські науковці вважають, що поняття «мораль» та «нравственность» несуть різне смислове навантаження. Вихідною тут є точка зору Гегеля, згідно з якою «нравственность» є останнім ступенем розвитку об'єктивного духу після абстрактного права та моралі. При цьому мораль тут є сферою реальної суб'єктивної свободи «у собі» та «для себе», а «нравственность» – сферою практичної свободи, що підноситься над суб'єктивним, над оцінкою та бажаннями окремого індивіду. Таким чином, мораль, згідно з цією точкою зору, вважається чимось більш суб'єктивним, а «нравственность» – об'єктивно існуючим. У дослідженнях російських етиків, поруч з цією позицією, існувала тенденція розрізняти поняття «мораль» та «нравственность», по-перше, як форму свідомості та сферу практичної діяльності відповідно, а, по-друге, «мораль» вважалась здійснюваною завдяки зовнішньому примусу, а «нравственность» такою, що існує у царині свободи та контролюється на рівні самосвідомості [12]. Але все ж таки більшість дослідників теорії моралі вживають ці поняття як синоніми і визначають мораль як предмет етики, форму суспільної свідомості та різновид суспільних стосунків, один із основних засобів нормативної регуляції дій людини в суспільстві [2, 9, 8].

Що стосується українського наукового дискурсу, то в нашій лексиці, на думку деяких дослідників цього феномену [10, с.61], не виникло потреби у створенні окремого терміну для позначення суб'єктивних та об'єктивних проявів моралі. У зв'язку з цим слід зазначити, що, хоча у російській мові існують слова «мораль» та «нравственность», проте в українській обидва ці терміни перекладаються однаково – як «мораль». Але існує і протилежна точка зору, що передбачає розрізнення цих термінів, яка підтверджується наявністю в українській мові терміну «моральність», що ототожнюється деякими авторами з

російським словом «нравственность» [11, с.120]. Таким чином, полеміка щодо цього питання все ж таки існує в українській науці, тому нам необхідно визначитись з позицією, якої ми будемо дотримуватись в нашому дослідженні.

На наш погляд, підхід, згідно з яким ці поняття не є синонімами, і надання терміну «моральність» значення втілення моралі, моральних цінностей, моральних норм у життя є досить ґрунтовним тому, що методологічно пояснює перетворення моральної свідомості (через моральне виховання, освіту і навчання) в моральну поведінку, духовності - у практику. Саме тому ми підтримуємо цю позицію і будемо визначати «мораль» як одну з найдавніших форм суспільної свідомості, систему поглядів і уявлень, що виникає і розвивається на основі потреби суспільства регулювати поведінку людей в різних сферах їхнього життя за допомогою норм, заборон і вимог; в той же час «моральність» будемо розглядати як характеристику особливого виду практичної діяльності та відносин людей, що мотивуються моральними переконаннями, цінностями, ідеалами, нормами та принципами.

При аналізі моралі як цілісної системи необхідно розглядати її структурні елементи, зокрема моральні цінності, в їх взаємозв'язку з іншими компонентами. Щодо цього питання теж не існує однозначної відповіді. Спостерігається тенденція розглядати компоненти моралі без будь-якої систематизації, не враховуючи їх взаємозв'язок, даючи лише їх перелік. Більш системна структура моралі, на наш погляд, запропонована В.А. Малаховим, який виділяє три її складові – моральну свідомість, моральну діяльність та моральні відношення [6, с.103]. Але ми, виходячи з вищесказаного, підтримуємо іншу точку зору, згідно з якою останні два компоненти, а саме – моральна діяльність та моральні відношення – об'єднуються під загальною назвою – моральна практика [5, с.243], яка включає в себе всю сферу індивідуально-масових виявів моральної діяльності та відношень, орієнтованих на моральні принципи, норми та цінності. Моральна практика неодмінно пов'язана з моральною свідомістю, більш того, ці два компоненти моралі взаємопороджують та взаємообумовлюють один одного. З одного боку, як носії

моральної свідомості «індивіди підносяться до моральної діяльності відповідно до вираженої в нормах міри людяності, яка існує для них у формі категоричного імперативу, регламентована моральними цінностями й принципами моральної свідомості» [3]; з іншого – моральна свідомість сама є ідеальним відображенням і впорядкуванням, як зазначає В.А. Малахов, моральної реальності, тобто моральної практики [6, с.105].

До моральної свідомості прийнято відносити моральні принципи, моральні норми, моральні цінності. Стрижень моральної орієнтації людини складають моральні принципи, які є тією підставою, що визначає вибір людиною того чи іншого варіанту поведінки, дотримання нею відповідних моральних норм. Саме ці принципи є базовими для інших елементів моральної свідомості; до них відносять гуманізм, альтруїзм, толерантність тощо. Усталені потреби людського співжиття та відносин відображаються у моральних нормах, які є найпростішою формою моральних приписів; вони можуть носити характер як позитивних вимог, так і заборон. Змістом моральних норм є моральні цінності, які виступають чимось більшим од них. Норми, що не сповнені ціннісного смислу, можна вважати лише механічною сукупністю правил.

Моральні цінності прийнято визначати як суспільні установки, імперативи, цілі та проекти, котрі виражені у формі нормативних уявлень про добро та зло, справедливе та несправедливе, про сенс життя та призначення людини тощо. Крім того, їх розглядають як систему світорозуміння окремого індивіду, яка включає в себе оцінку всього існуючого з позицій добра та зла, що дозволяє встановити зв'язок між вчинком людини та загальноприйнятою системою соціальних цінностей [7]. Так, М. С. Каган зазначає, що моральні цінності є вираженням відношення окремого суб'єкту до світу; до їх числа він відносить добро, шляхетність, справедливість, самовідданість, альтруїзм, безкорисливість. На його думку, вони проявляються через вчинки окремої людини по відношенню до іншої, але величезне значення тут має внутрішній імпульс, духовна мотивація. Ціннісним «інструментом» моральної свідомості

він називає совість, яка є внутрішньою необхідністю морального вчинку [4, с. 107-112].

Перелічені вище компоненти моральної свідомості, такі як моральні принципи, моральні норми та моральні цінності, прийнято відносити до суспільного рівня моральної свідомості, яка виражає етичні позиції певних груп людей. Що стосується індивідуальної моральної свідомості, то до неї переважно відносять моральні добродетності у співвіднесенні з моральним ідеалом. Добродетель є фундаментальним моральним поняттям, яке характеризує готовність особистості до здійснення добра, сукупність внутрішніх душевних та інтелектуальних якостей особистості, що втілюють моральний ідеал. Моральний ідеал тут виступає як взірець моральної поведінки, до якого прагнуть люди, приклад для слідування та найвища моральна вимога. Виникає можливість оцінки поведінки людей крізь призму морального ідеалу, який є орієнтиром для самовдосконалення окремого індивіду. Добродетель фіксує надособистісну та загальнозначущу сутність моралі. Її можна визначити як втілення моралі в індивіді, інтегральну характеристику моральної особистості, мораль, яка стала мотивацією поведінки особистості [8].

Моральні цінності, як вже було зазначено вище, прийнято відносити до суспільної моральної свідомості, але на індивідуальному рівні теж існує ціннісна компонента, а саме – цінності, трансформовані у ціннісні орієнтації та мотиваційну сферу окремого індивіду. Моральні цінності, які стають пріоритетними для особистості, реалізують, в кінцевому підсумку, моральну позицію особистості, що втілюється у практичній складовій моралі, а саме – у вчинках людини.

У залежності від ступеню розповсюдженості та значимості моральні цінності поділяються на загальнолюдські, групові та індивідуальні. Загальнолюдські цінності є тією системою аксіологічних максим, яка не пов'язана з конкретним історичним періодом розвитку суспільства або традиціями окремого етносу; вона існує у всіх типах культури, наповнюючи

кожну окрему культуру власним змістом [9]. Групові цінності, серед яких можна виділити ті, що притаманні окремому етносу, відображають культурну специфіку нації. Загальнолюдські та групові цінності віддзеркалюються у свідомості окремого індивіду, формуючи його власну систему цінностей та набувають індивідуального забарвлення.

Кожна нація є неповторним соціокультурним утворенням, кожний народ є носієм безцінного, унікального духовного та історичного досвіду. Л. Аннінський, розмірковуючи про долю літератури сьогодні, підкреслює наявність «глобального» і конкретно-національного в кожному явищі культури. Якщо раніше актуальними були конфесійні, соціальні, державні, партійні ознаки, то сьогодні на перший план виступають національні особливості. Зараз саме «нація» – означення всього того конкретного, що протистоїть глобалізму в його віртуальних висотах [1].

Слід зазначити, що протягом усього періоду розвитку українській культурі була притаманна така відмітна риса як високий рівень моральності та духовності. Ще з часів Київської Русі людину, в першу чергу, хвилювало питання сенсу життя та моральні закони розвитку особистості. Етична думка того часу знайшла своє відображення у видатних пам'ятках писемності – «Повість минулих літ», «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Ізборники Святослава», «Повчання Володимира Мономаха» – які несуть у собі ідею моральності та прагнення до таких чеснот як віра, працелюбство, доброта, чиста совість, правдивість, розсудливість, здатність терпіти тощо. Так, навіть українська філософська думка характеризується кордоцентризмом, тобто перевагою духовного над раціональним і отримала назву – «філософія серця». Саме перевага емоційної, духовної компоненти нашого національного характеру орієнтує дії представників українського етносу не на перетворення навколишнього світу заради своїх потреб, а на власне самопізнання та моральне самовдосконалення – на відміну від західного раціоналізму, який призводить до прагматичного, утилітарного, споживацького, технократичного ставлення до навколишнього світу, що, у свою чергу, й спричинило духовну кризу в країнах

Європи. Тому, необхідною умовою існування українського соціуму є збереження українським етносом національних морально-етичних цінностей, що має запобігти повній асиміляції та розчиненню нашої нації у західному суспільстві.

Морально-етичні цінності носять конкретно-історичний характер. На певному етапі розвитку культури складається і функціонує своя, відмінна від інших періодів, форма моралі. Специфіка форми моралі залежить від розуміння вищого блага, тому що мораль сама по собі не є вищим благом; вона лише націлена на вище благо таким чином, що останнє визнається безумовним ціннісним пріоритетом. Кожній історичній епосі притаманне своє тлумачення вищого блага [2, с.34]. У залежності від розуміння вищого блага і визначались актуальні моральні цінності, проголошувались добродійності, до яких мала прагнути особистість. Таким чином, згідно духу епохи, пріоритетними були ті чи інші морально-етичні цінності: любов, милосердя, обов'язок, свобода, смиренність, солідарність. Так, у Середньовіччі, що характеризувалось поширенням християнства, найвищим благом і моральним Абсолютом був Бог. Відповідно головною морально-етичною цінністю цієї епохи вважалась любов до ближнього свого як концентрована форма любові до Бога, а пріоритетними добродійностями – смиренність та милосердя. В епоху ж Відродження на перший план виходить людина як активний творець своєї власної долі. Мораль Ренесансу мала гуманістичний характер, який проявився в орієнтації на самоцінність та необмежену свободу людської особистості. Таким чином, кожна історичну епоху, можна представити як систему конкретних морально-етичних цінностей, що упорядковують дійсність, визначають сенс людського життя, моральний ідеал суспільства як уявлення про етичну досконалість.

Висновки

1. Ціннісна складова моралі найбільш яскраво виражає зміст самої моралі як царини свободи. Орієнтація на певні морально-етичні цінності дозволяє людині не лише визначитись з моральною оцінкою тих чи інших вчинків, а й щодо своєї власної поведінки в цілому. Саме морально-етичними цінностями як

недекларативним елементом моральної свідомості опосередковане ефективно включення окремого індивіду до соціуму; їх роль суттєво зростає у сучасному суспільстві, умовою подальшого існування та розвитку якого, як вже було зазначено вище, є орієнтація на гуманізм та людиноцентризм.

2. Більшість дослідників теорії моралі при розгляді ціннісної складової моралі оперують терміном «моральні цінності», ототожнюючи їх з етичними цінностями. На наш погляд, терміни «етика», «мораль» та «моральність» несуть різне смислове навантаження. Предметом нашого дослідження є морально-етичні цінності, тобто цінності, що обґрунтовуються етикою як наукою про добродійність і виступають найважливішим елементом у структурі моралі як формі суспільної свідомості та розглядаються не абстрактно, а комплексно – у взаємозв'язку з іншими її компонентами.

3. У своїй сукупності морально-етичні цінності утворюють етичну культуру особистості, яка є історично конкретною і соціально обумовленою мірою опанування людиною етичних максим і практичного втілення їх в різних сферах діяльності і поведінки. Руйнування сталої системи морально-етичних цінностей призводить до втрати морального здоров'я суспільства. Тому дослідження феномену морально-етичних цінностей слід здійснювати як по «вертикалі», так і по «горизонталі», тобто з урахуванням конкретно-історичного і соціокультурного факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аннинский Л. Глобальное и национальное : чья возьмет? [Електронний ресурс] / Л. Аннинский // Знамя. – 2000. – № 9. Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/znamia/2000/9/konf.html>

2. Гусейнов А. А. Этика : Учебник / Гусейнов А. А., Апресян Р. Г. – М. : Гардарики, 2004. – 472 с.

3. Етика : Навч. посібник / [Т. Г. Аболіна, В. В. Єфименко, О. М. Лінчук та ін.] – К. : Либідь, 1992. – 328 с.

4. Каган М. С. Философская теория ценности / Каган М. С. – Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 205 с.
5. Кондрашов В.А. Чичина Е.А. Этика. Эстетика. – Ростов н / Д.: Изд-во «Феникс», 1988. – 512 с.
6. Малахов В.А. Этика : Курс лекцій : Навч. посібник. – 3-те вид. – К.: Либідь, 2001. – 384 с.
7. Некрасова Н.А. Тематический философский словарь : учебное пособие [Электронный ресурс] / Некрасова Н.А., Некрасов С.И., Садикова О.Г. – М. : МГУ ПС (МИИТ), 2008. – 164 с. Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/907/symbol/204/page/2>
8. Новая философская энциклопедия, 2003. Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/879/word/moral>
9. Новейший философский словарь [Электронный ресурс] / [сост. А. А. Грицанов] – Мн.: Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с. Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/175/symbol/204/page/4>
10. Орленко О.В. Лексичні лакуни в українській, російській, сербській мовах / Орленко О.В. // Лінгвістика : збірник наукових праць. – 2011. – №2 (23). – С. 59 – 67.
11. Українська радянська енциклопедія / [за редакцією Бажана М. П.] – Київ : головна редакція української радянської енциклопедії, 1982. – Т.7. – 528 с.
12. Философия : словарь основных понятий и тесты по курсу «Философия» : учебное пособие [Электронный ресурс] / [под редакцией З. А. Медведевой] – Кемерово : КемТИПП, 2008. Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/1070/word/moral>